

In 2024 vierde de Stichting Hoogbouw haar veertigjarig bestaan en *OverHolland* zijn twintigste. Dat jaar verscheen ook de biografie van 'Nederlands meest controversiële architect', oud-hoogleraar en in het studiejaar 1975–1976 decaan van de Afdeling Bouwkunde van de TH Delft: *Autonoom. 100% Carel Weeber*. Intussen is er ook al een eeuw verstreken sinds in 1924 het Rietveld Schröderhuis in Utrecht gereedkwam en professor M.J. Granpré Molière zijn intrede hield in Delft. Redenen genoeg om deze laatste aflevering van *OverHolland* te wijden aan architectuur en de vele facetten van geschiedenis. Tijdens de voorbereiding van dit slotnummer kwamen naast Carel Weeber ook Umberto Barbieri en Hans Beunderman te overlijden. De laatste twee hebben aan de wieg gestaan van *OverHolland* en de uitgave ervan met raad en daad ondersteund. Alle drie zagen deze hoogleraren, ieder op zijn eigen manier, niet alleen het bijzondere belang van de relatie tussen architectuur en geschiedenis voor de overdracht van het vak, maar ook de problematische verhouding tussen beide. In die geest hebben we deze aflevering van *OverHolland* samengesteld.

We leven in een cultuur van herinneringen, persoonlijke en collectieve zinsbegoochelingen. Alles moet liefst behouden blijven, zo nodig hersteld, gereconstrueerd. Heel soms zijn er tegengelingen, zoals in het geval van Zwarte Piet of het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen. Nadat eerder in *OverHolland* 8 (2009) de stand van zaken in het erfgoedonderzoek uitgebreid onder de loep is genomen, buigt Bernard Colenbrander, architectuurhistoricus en gastredacteur van deze aflevering van *OverHolland*, zich over de dilemma's die deze kentering teweeg heeft gebracht in de zorg voor het materieel cultureel erfgoed. Met name de verbreding van wat ooit monumentenzorg heette, roept vragen op over de taak van architectuurhistorici in dit verband. Transformatie, renovatie en hergebruik van bestaande gebouwen, steden en landschappen vormen op dit moment de meest omvangrijke opgave. Daarbij gaat het zeker niet

In 2024, Stichting Hoogbouw celebrated its fortieth anniversary, while *OverHolland* marked its twentieth. That same year also saw the publication of the biography of "the Netherlands' most controversial architect," former professor and, in 1975 and 1976, dean of the Department of Bouwkunde at TH Delft: *'Autonoom. 100% Carel Weeber'* (Autonomous. 100% Carel Weeber). A century has now passed since the Rietveld Schröder House in Utrecht was completed in 1924, and Professor M. J. Granpré Molière delivered his inaugural lecture in Delft. These milestones offer ample reason to dedicate this final issue of *OverHolland* to architecture and the many facets of its history. During the preparation of this closing edition, Umberto Barbieri and Hans Beunderman passed away, alongside Carel Weeber. The first two had been instrumental in establishing *OverHolland*, providing advice and assistance in its publication. All three professors recognised, each in their own way, the special significance of the relationship between architecture and history for passing on expertise in the profession, as well as the tensions between the two. It is in this spirit that we have curated this issue of *OverHolland*.

We live in a culture shaped by memories, and both personal and collective illusions. Everything should be preserved, restored, or reconstructed wherever possible. On rare occasions, however, dissenting voices emerge, as in debates surrounding *Zwarte Piet* or the statue of Jan Pieterszoon Coen. After *OverHolland* 8 (2009) had previously provided an extensive survey of heritage research, Bernard Colenbrander, architectural historian and guest editor for this issue, examines the dilemmas arising from this shift in the stewardship of tangible cultural heritage. In particular, the broadening of what was once known as listed building conservation raises questions about the role of architectural historians today. Transformation, renovation, and the adaptive reuse of existing buildings, urban areas, and landscapes now constitute the greatest challenges. These interven-

altijd om monumenten van architectuur of stad-schoon. Gedenkplaatsen ten slotte, zoals die in de gevangenis van Vught, stille getuigen van gruwelijke gebeurtenissen uit het verleden, 'crime scenes', hoe passen die in het programma? Deze en andere vragen worden vervolgens door Bernard Colenbrander en Reinout Rutte voorgelegd aan de auteurs van de aanstaande nieuwe onderzoeksagenda architectuur, stedenbouw, landschap van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

Bouwkunde in Delft: een chronologie 1842–2000 zet weer eens de geschiedenis van de opleiding in Delft op een rij, dit keer met beelden uit het archief. Het initiatief daartoe kwam van de huidige decaan van de faculteit, Dick van Gameren. De chronologie werd samengesteld door architectuurhistoricus Aart Oxenaar en de jonge ingenieur Jesse Verdoes en is te zien in het faculteitsgebouw op de eerste verdieping bij de ingang van de bibliotheek. In deze aflevering van *OverHolland* publiceren we een fotografische weergave met de bijbehorende toelichting. De samenstellers presenteren de tijdlijn als 'een chronologie' en nodigen uit tot aanvulling ervan en commentaar. Henk Engel plaatst er kanttekeningen bij vanuit een 'transnationaal' perspectief. Hij besteedt in het bijzonder aandacht aan de herkomst van de jarenlange controverse tussen modernisme en traditionalisme in de bouwkundeopleiding in Delft. Hij stelt voor deze twee tendensen niet langer als elkaars antipoden te beschouwen, maar als in zekere zin verwante verschijnselen. In hun opstand tegen het academisme namen beide, in plaats van architectuurstijlen uit het verleden te imiteren, voor hun aspiraties een anonieme manier van bouwen als voorbeeld, een 'architectuur zonder architecten'.

Yvonne van Mil en Reinout Rutte presenteren de toevoeging van de zesde schil (2000–2020) aan 'Randstad Holland in kaart: 1850–2000', de zogenoemde schillenkaart, die in *OverHolland 2* (2005) en *De Bosatlas van Nederland* (2007) werd gepubliceerd. De zesde schil laat met name in het landelijk gebied duidelijk de negatieve effecten zien van het neoliberalisme, dat in de jaren 1990 zijn intrede heeft gedaan in de Nederlandse ruimtelijke ordening. Het is dan ook niet verwonderlijk dat recent weer de roep te horen is om meer centrale sturing door de rijksoverheid, die sinds de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra (1990) ontbreekt. Een ruimtelijke ontwikkeling die lastig zichtbaar te maken is op de schillenkaart, maar wel degelijk plaatsvond tussen 2000 en 2020, is de verdichting van stedelijke gebieden in de vorm van binnenstedelijke transformatie. Nadat in *OverHolland 20* (2019) aan de hand van Amsterdam uitgebreid op deze problematiek is

ingegaan, richten we nu de aandacht op de bijzondere positie die Rotterdam in dit verband inneemt. In 'Rotterdam centrum nader bekeken: De opkomst van hoogbouw in vijf kaarten (1940–2030)' doen Iris van der Wal, Esther Gramsbergen, Yağiz Söylev en Elif Soylu een poging tot reconstructie van hoe Rotterdam zich in de afgelopen decennia heeft ontwikkeld tot de hoogbouwstad van Nederland.

Hans van der Heijden, praktiserend architect en daarnaast architectuurdocent, bepleit tot slot een nuchtere, ontwerpgerichte omgang met de architectuur uit het verleden. Met deze benadering weet hij bij architectuurstudenten interesse te wekken voor de geschiedenis van het vak. De keuze van het palazzo als studieobject blijkt daarvoor cruciaal. Als bouwvorm is het palazzo in Nederland vrij onbekend. Om het palazzo te leren kennen, is het nodig zich te verdiepen in steden waar deze bouwvorm een lange traditie kent: Genua, Venetië, Florence, Rome en Napels. De palazzo-studies activeren een oude traditie van praktijkbeoefenaren die naar exotische oorden reisden (de Grand Tour) om met hun eigen medium, de tekening, verslag te doen. In strikte zin zijn deze studies niet geschiedkundig van aard. Het doel is de interne samenhang te leren kennen tussen de verschillende elementen van een bouwvorm, een type, en de ruimte die daarin besloten ligt voor variaties en diverse toepassingen. De combinatie van verschillende vaardigheden staat daarin centraal: observeren, analyseren, documenteren. Sluitstuk van de hele exercitie is de toepassing van de verworven kennis in een actueel ontwerp. Eerder verscheen in *OverHolland 9* (zomer 2010) een bespreking van Hans van der Heijdens boek *Architectuur in de kapotte stad*, dat inzicht geeft in de inzet van diens belangwekkende architectenpraktijk.

In de rubriek 'Polemen' dit keer twee recensies. Harm Tilman besteedt uitgebreid aandacht aan het proefschrift van Henk Engel, *Autonome architectuur en de stad. Ontwerp en onderzoek in het onderwijs van La Tendenza*, en Endry van Velzen bespreekt een van de laatst gerealiseerde projecten van Hans van der Heijden Architecten, een woonhof in Nieuw Kralingen in Rotterdam.

tions do not always concern monuments of architectural or urban beauty. Memorial sites, such as those in Vught prison, crime scenes and silent witnesses to past atrocities, pose further questions: how should they be integrated into the programme? Colenbrander and Reinout Rutte then present these and other questions to the authors of the forthcoming research agenda on architecture, urbanism, and landscape for the Dutch Cultural Heritage Agency (RCE).

'Bouwkunde in Delft: a *chronology 1842–2000*' once again charts the history of the Delft study programme, this time composed of images from the archive. The initiative was taken by the current dean of the faculty, Dick van Gameren. The chronology was compiled by architectural historian Aart Oxenaar and the young engineer Jesse Verdoes, and is displayed on the first floor of the faculty building, near the library entrance. In this issue of *OverHolland*, we present a photographic representation with accompanying commentary. The compilers present the timeline as 'a chronology', inviting additions and reflections. Henk Engel provides annotations from a transnational perspective, paying particular attention to the origins of the long-standing controversy between modernism and traditionalism in Delft architecture education. He proposes that these two tendencies no longer should be viewed as polar opposites, but rather as phenomena that are, in certain respects, related. In their rejection of academicism, both movements eschewed the imitation of historical architectural styles, instead adopting anonymous modes of building as a model: an 'architecture without architects'.

Yvonne van Mil and Reinout Rutte present the addition of the sixth layer (2000–2020) to '*Randstad Holland in kaart: 1850–2000*' (Mapping Randstad Holland: 1850–2000), the so-called "composite urban extension map," previously published in *OverHolland 2* (2005) and *De Bosatlas van Nederland* (2007). The sixth layer vividly illustrates, particularly in rural areas, the negative effects of neoliberalism, which entered Dutch spatial planning in the 1990s. It is therefore unsurprising that calls for stronger central coordination by the national government, absent since the Fourth Memorandum on Spatial Planning Extra (1990), have been renewed. One spatial development, difficult to depict on the composite urban expansion map but significant between 2000 and 2020, is the densification of urban areas through inner-city transformation. After a detailed discussion of this issue in Amsterdam in *OverHolland 20* (2019), we now turn our attention to Rotterdam's special position in this context. In 'Rotterdam city centre reconsidered: The rise of high-rise buildings in five maps (1940–2030)' Iris van der Wal, Esther

Gramsbergen, Yağiz Söylev, and Elif Soylu attempt to reconstruct how Rotterdam has evolved over recent decades into the Netherlands' high-rise city.

Hans van der Heijden, practising architect and architectural lecturer, advocates a pragmatic, design-oriented engagement with historical architecture. This approach successfully arouses the interest of architecture students in the history of their discipline. The adoption of the palazzo as a study object proved to be crucial here. As a building form, the palazzo is relatively unknown in the Netherlands. To understand it, one must explore cities where it has a long-standing tradition: Genoa, Venice, Florence, Rome, and Naples. Palazzo studies revive an old practice of architects travelling to distant locales (the Grand Tour) to document their observations through drawing – their inherent medium. Strictly speaking, these studies are not historical; their purpose is to learn about the internal coherence between the different elements of a building form, and the space therein for variations and various applications. The combination of different skills is central to this: observing, analyzing, documenting. This exercise culminates in applying the acquired knowledge to a contemporary design. Previously, *OverHolland 9* (summer 2010) reviewed Hans van der Heijden's *Architectuur in de kapotte stad* (Architecture in the Broken City), which provides insight into his significant architectural practice.

This issue's "Polemics" section features two reviews. Harm Tilman provides an in-depth discussion of Henk Engel's PhD-thesis, '*Autonome architectuur en de stad. Ontwerp en onderzoek in het onderwijs van La Tendenza*' (Autonomous Architecture and the City: Design and Research in La Tendenza Education), while Endry van Velzen reviews one of Hans van der Heijden Architects' most recent projects, namely a residential courtyard in Nieuw Kralingen, Rotterdam.